

Rob Vreeken

Baas in eigen boerka

VAN KORAN TOT GIRLPOWER

J.M. MEULENHOF

Inleiding

Om misverstanden te voorkomen: dit boek gaat niet over de islam. Zelfs niet over ‘vrouwen en de islam’.

Nou ja, dat laatste misschien wel een beetje. Maar eigenlijk is het onderwerp: vrouwen in de islamitische wereld. Wat is de maatschappelijke positie van vrouwen in de landen waarvan een meerderheid van de bevolking moslim is? Welke veranderingen vinden er plaats? Welke krachten – politiek, religieus, sociaal-economisch, demografisch – sturen het leven van de 750 miljoen moslimvrouwen die de wereld telt? In hoeverre nemen zij hun lot in eigen hand? Waar gaan ze heen?

Dat zijn geen geringe vragen, al was het maar omdat de islamitische wereld te groot en te veelvormig is voor het soort gemeenschappen waarin wordt gegrossierd door zowel radicale verkondigers van de ‘ware islam’ als geharnaste bestrijders van de islam, een stroming die sinds de aanslagen van 11 september 2001 het publiek debat in het Westen heeft gedomineerd. Fundamentalisten en islam-*bashers* zijn twee handen op één buik. Beide menen dat het Westen en de islam met elkaar in oorlog zijn. Beide menen dat er maar één echte, al 1400 jaar onveranderlijke, onverzoenlijke islam bestaat en kán bestaan.

Of dat laatste waar is, doet wat mij betreft niet eens zo veel ter zake. Mijn uitgangspunt was en is: de rol van vrouwen in de samenleving wordt niet in de eerste plaats door de gods-

dienst bepaald, maar door sociaal-economische omstandigheden en door politieke en maatschappelijke machtsverhoudingen. Dát maakt dat de toonsoort van dit boek er een is van optimisme, niet van wanhoop.

Waar het om gaat, is of de status van de vrouw in de moslimwereld, voor eens en altijd sinds de dagen van de profeet, in graniet gemetseld staat. Mijn hypothese aan het begin van mijn missie was, dat dit niet het geval is. De maatschappelijke werkelijkheid gaat, zo meende ik, zwanger van verandering en een – vrij naar Joke Smit – ‘onbehagen bij de vrouw’ dat her en der al de vorm van opstandigheid aanneemt. Ik nam daarom in mijn reiskoffertje graag een motto mee van Valentine Moghadam, een in Frankrijk en de Verenigde Staten werkende Iraanse sociologe: *De status van vrouwen in islamitische samenlevingen is noch uniform, noch onveranderlijk, noch uniek.*

De moslimlanden hebben niet het alleenrecht op achterstelling van vrouwen. Patriarchale systemen en een ongelijke machtsverhouding tussen man en vrouw zijn van alle tijden en van alle windstreken. Neem alleen al de Nederlandse samenleving van de jaren vijftig. De man was hoofd van het gezin, de vrouw was tot 1956 voor de wet handelingsonbekwaam, het jaar dat voor het eerst een vrouwelijke minister aantrad, ‘meijuffrouw’ Marga Klompé. Vrouwen in overheidsdienst kregen ontslag zodra ze trouwden. Ik heb het nog net meegeemaakt, als kind van een moeder die verdrietig was dat ze haar geliefde verpleegstersvak had moeten opgeven. Het is allemaal niet zo heel lang geleden. Toch zijn de politiek en de arbeidsmarkt in de meeste moslimlanden anno 2010 getalsmatig méér gefeminiseerd dan in het Nederland van mijn jeugd.

Tot zover het goede nieuws.

Het slechte nieuws is dat wat ik op mijn reizen in de islamitische wereld als verslaggever van *de Volkskrant* wel degelijk al te

vaak aantrof: een door en door conservatieve, patriarchale cultuur waarin mannen het heertje zijn en vrouwen op het tweede plan komen. Traditionele opvattingen over de heiligheid van de familie, de kuisheid van de vrouw en de rolverdeling der seksen zijn – ook al komen ze overal voor – in moslimculturen meer vastgeroest dan elders. Dat komt ook doordat de tweederangs status van vrouwen in de familie in de meeste moslimlanden is verankerd in wetten die teruggrijpen op de sharia, het islamitisch recht. Helemaal uniek is de islam hierin niet: ook hindoes en joden kennen vrouwonvriendelijke familiewetten. Toch noteerde ik het na afloop van mijn queeste als voetnoot bij het motto van Valentine Moghadam.

Te vaak ook trof ik uitwassen aan van de ondergeschiktheid. Echtgenotes slaan leek soms net zo bij het leven te horen als ontbijten en televisie kijken. In sommige streken worden jonge vrouwen gedood als ze de ‘eer’ van de familie hebben geschonden. In delen van Afrika worden jonge meisjes genitaal verminkt.

Met de religie hebben zulke zaken vaak geen directe band, maar wat dan nog: het gebeurt. Dat op zich maakte het relevant voor mijn onderzoek naar het leven van vrouwen in de moslimwereld.

De kwalijke praktijken zijn veelal terug te voeren op culturele en tribale tradities die chronologisch aan de islam voorafgingen. De redenering dat ze *dus* niets met de islam te maken hebben, deel ik niet. De Koran – zeg ik als heiden – is niet als Gods pure woord uit de hemel op ons neergedaald, de Koran is mensenwerk. Veel indertijd bestaande tradities zijn door de islam ingelijfd en vormen sindsdien met de religie een vaak onontwarbare kluwen. Besnijdenis en islam hebben niets met elkaar te maken, polygamie daarentegen is een goed voorbeeld van een door de religie geannexeerd cultureel gebruik.

Soms heb ik geprobeerd de kluwen uit elkaar te halen, al wa-

ren het vaak net scheerlijnen die nog sinds de vorige zomervakantie in de knoop zitten: hoe meer je ze probeert te ontwarren, hoe ingewikkelder de knoop wordt.

In die kolossale islamitische vrouwenwereld ben ik op zoek gegaan naar koele feiten en cijfers, naar menselijke verhalen, naar dynamiek, naar strijd, naar verschillen en overeenkomsten.

Het voerde me naar Indonesië in het Verre Oosten, Senegal en Gambia in het westelijke puntje van Afrika en een reeks landen daartussenin: Jordanië, Iran, de Verenigde Arabische Emiraten, Afghanistan en Bangladesh. Ervaringen in andere landen – islamitische en niet-islamitische – die ik bezocht in de jaren sinds 1988 dat ik buitenlandredacteur ben van *de Volkskrant*, waren onderdeel van mijn journalistieke gereedschapskist.

Ik noteerde goed nieuws, hoewel ik daar niet bij voorbaat op uit was. En ik zag boosheid en verdriet, hoewel ik ook daar naar niet per se op zoek was. Wat ik wel zocht, en altijd weer ruimschoots vond, waren eigenwijze, sterke vrouwen die de hakken in het zand zetten en het heft in eigen hand nemen. De vrouwen in de moslimwereld, hou ze in de gaten. Er is iets aan het gebeuren.

1

Méér dan sloven en baren

Discriminatie van en geweld tegen vrouwen – om maar met de duistere kant van het verhaal te beginnen – komen in de moslimwereld volop voor, zoals uit de komende hoofdstukken zal blijken. Maar wie onderdrukking van vrouwen en islam een op een aan elkaar koppelt, bagatelliseert de gure werkelijkheid in andere delen van de wereld.

Hoe die eruitziet, heb ik als verslaggever dikwijls kunnen vaststellen. Allereerst in het Indiase subcontinent, waar ik vanaf 1989 vaak reportages maakte. Nergens ter wereld is de status van vrouwen zo laag, hun positie zo beroerd, als juist hier in Zuid-Azië, zowel onder de minderheid van moslims als onder de meerderheid van hindoes. Weduweverbranding is zeldzaam geworden, maar kindhuwelijken, analfabetisme en uitbuiting zijn endemisch.

Valentine Moghadam heeft het in haar boek *Modernizing Women* over een ‘cultuur tegen vrouwen, waar vrouwen worden opgevoed om hun gezondheid, overlevingskansen en levensopties op te offeren’. Dat begint al elke dag bij het ontbijt, als het schaarse voedsel wordt verdeeld: eerst de volwassen mannen, dan de jongens, pas dan de vrouwen en meisjes. Nergens zijn zo veel ondervoede kinderen (vooral meisjes) als in Zuid-Azië. Het is een cultuur die ik overal in het subcontinent zag, van Bangladesh via Nepal en India tot aan Pakistan en Afghanistan.

Het slechtst af zijn de vrouwen van de *dalits*, de kastelozen. Zij ondervinden driedubbele discriminatie: als arme, als vrouw en als 'onaanraakbare' in het hindoeïstische kastensysteem.

India en China zijn berucht om grootschalige 'foeticide' op meisjes. Omdat ouders de voorkeur geven aan mannelijk nageslacht, wordt abortus gepleegd op meisjesfoetussen, een praktijk die sterk is gegroeid door de komst van echoapparatuur. Ook worden meisjes meteen na de geboorte gedood. Zowel in India als in China worden vijftig miljoen meisjes 'vermist'. Al op de VN-bevolkingsconferentie van 1994 in Caïro werd de praktijk veroordeeld als een misdrijf tegen vrouwen.

Eerwraakmoorden op vrouwen, zoals diverse moslimlanden die kennen (ik behandel ze in het hoofdstuk over Jordanië), kunnen niet genoeg aan de kaak worden gesteld. Maar dat geldt voor alle vormen van geweld die op alle continenten voorkomen. Op een conferentie eind november 2009 in het Haagse Vredespaleis over geweld tegen vrouwen passeerden vooral gruwelijkheden uit zwart Afrika de revue. Elke dag worden in Zuid-Afrika, een slagveld van seksueel geweld, gemiddeld vijf vrouwen gedood door hun echtgenoot. De massale verkrachtingen in de Congolese oorlog gaan tot op de dag van vandaag door, tegenwoordig steeds vaker met burgers als daders. Gloria Atiba Davies van het Internationaal Strafhof beschreef hoe meisjes in Congo door rebellenleider Thomas Lubanga werden ingezet als kindsoldaat, huissloof en seksklaaf. 'Meisjes werden gedwongen andere meisjes te vermoorden als die seks weigerden,' zo vertelde ze voor een misstil gehoor.

Het zo op het oog vriendelijke Ethiopië, waar ik drie weken eerder was geweest, bleek onderhuids te walmen van uitwassen tegen vrouwen. 'Verkrachting gebeurt op elke hoek, elke nacht,' zei, poëtisch bijna, gynaecoloog Kebede Amena van het ziekenhuis in de stad Nazret. Een culturele traditie in de

provincies Oromi en Amhara is de ‘ontvoering’. Een groep jonge mannen ontvoert een meisje van een jaar of veertien, bijvoorbeeld als ze onderweg is om water te halen. Een van de jongens verkracht haar, waarna zij niet anders kan dan met de verkrachter trouwen. De huwelijksceremonie (*mels* in het Amhaars) vindt kort na de verkrachting plaats.

In 2005 deed de Wereldgezondheidsorganisatie onderzoek naar geweld tegen vrouwen in tien landen. Ethiopië kwam er het slechtst af: 71 procent van de vrouwen was ooit het slachtoffer geweest van fysiek of seksueel geweld in familiekring. O ja: de meeste Ethiopiërs zijn christen.

Op de tweede plaats stond Peru. Latijns-Amerika met zijn machocultuur is voor vrouwen een van de gewelddadigste continenten. Volgens Amnesty International worden jaarlijks in het kleine Guatemala minstens zeshonderd vrouwen vermoord, vaak op gruwelijke wijze, en een veelvoud daarvan verkracht, mishandeld of verminkt.

Een van de meest bizarre vormen van vrouwenonderdrukking zag ik op het platteland in het oosten van Ghana, geen moslimland. Daar, rond de Volta-rivier, bestaat de traditie van *trokosi* – slavinnen van de tempel. Het zijn meisjes die, om de toorn van de goden te sussen, als slaven worden afgestaan aan de dorpspriester. Ze worden gebruikt voor alles waar de priester hen maar voor nodig heeft: het huishouden, seks, werk op het land. Vaak worden de meisjes als werkslaaf uitgeleend aan andere boeren in het dorp. Duizenden trokosi zijn er nog in Ghana, nog meer in Togo en Benin.

Peace Agbaizah, een bevrijde ex-trokosi, vertelde hoe ze op een dag, ze was al twintig, door haar grootmoeder werd afgeleverd bij een tempel tien dorpen verderop. ‘De priester had al 39 vrouwen. De andere vrouwen sloegen me. Ik kreeg drie kinderen van hem. Ik moest hard werken en er was heel weinig voedsel. De priester zei dat de goden een vloek zouden uitspre-

ken over mij en mijn familie als ik zou weglopen.’ Peace, die nu een bakkersopleiding volgde, was al de vierde generatie trokosi in haar familie. Het was ooit begonnen met een achterachter-achterkamer die (volgens een priester) de toorn van de goden had gewekt door een papaja te stelen. Het trokosi-schap was sindsdien overerfd door de vrouwen in de familie.

In een ander dorp, Bakpa Kebenu, had een priester met een duwtje in de rug van sociaal werkers de praktijk onlangs opgegeven. Onder de boom midden in het dorp, waar de dorpsoudsten zich hadden verzameld, zat de vijftigjarige priester Mamavenono. Nadat hij eerst ceremonieel een paar flessendoppen Schnapps van Henkes uit Schiedam had uitgegoten in het zand voor zijn voeten, vertelde hij goedlachs dat hij bij zijn honderd-en-nog-wat vrouwen zestien kinderen had gemaakt (‘voor zover ik weet’). Inmiddels zag hij wel in dat het niet goed was, het trokosi-systeem. ‘Maar het leven was toen mooier,’ zei hij met weemoed. ‘Er was altijd vreugde.’

Hoe zei Valentine Moghadam het ook alweer? *De status van vrouwen in islamitische samenlevingen is noch uniform, noch onveranderlijk, noch uniek.* Dat de islamitische wereld niet uniform is, was onmiskenbaar toen ik kennismakte met landen waar moslims wonen. De verschillen zijn enorm, van de Indonesische archipel in het oosten tot aan Senegal in het westpuntje van Afrika. Van Kazachstan, de Kaukasus en Albanië in het noorden tot aan de zuidrand van de Afrikaanse moslimgordel, iets boven de evenaar. Het is een gebied met kolossale culturele, etnische, historische en sociaal-economische verschillen – een rij bijvoeglijke naamwoorden die eenvoudig kan worden aangevuld. Daarnaast zijn er de landen waar moslims een minderheid vormen. China telt pakweg 25 miljoen moslims, net als Europa; Rusland heeft er 17 miljoen en India maar liefst 170 miljoen.

Want om weer een misverstand in de kiem te smoren: de islamitische wereld is volstrekt niet hetzelfde als 'de Arabische wereld' of 'het Midden-Oosten'. Nauwelijks een op de vijf moslims in de wereld is Arabier. Er is slechts één Arabisch land onder de acht landen met de meeste islamitische inwoners: Indonesië, Pakistan, India, Bangladesh, Egypte, Turkije, Iran, Nigeria, in die volgorde. Met 225 miljoen inwoners, van wie 84 procent moslim, is Indonesië veruit 's werelds grootste moslimland; een land met een democratisch gekozen regering en een van oudsher gematigde vorm van islam. Indonesië heeft meer inwoners dan het hele Midden-Oosten bij elkaar.

Toch wordt het imago van de islam sterk bepaald door het Midden-Oosten en door de Arabische cultuur. Begrijpelijk, de islam ontstond op het Saoedisch schiereiland en nog altijd is het Arabisch de taal waarin alle moslims geacht worden de Koran te lezen. Het zijn vaak Arabieren die claimen de ware islam te vertegenwoordigen, een vorm van arrogantie die door moslims elders niet altijd op prijs wordt gesteld. 'Het besef groeit dat de islam niet Arabisch hoeft te zijn,' zo noteerde ik uit de mond van de zwarte Amerikaanse Amina Wadud, min of meer de hogepriesteres van het islamitisch feminisme.

Het fundamentalisme, dat de afgelopen 35 jaar alle aandacht naar zich toe trok, wordt in de niet-Arabische landen van Afrika en Azië vaak ervaren als een arabisering van de samenleving en de godsdienst. Niet zelden wordt dit cultuurimperialisme gefinancierd met Saoedisch oliegeduld. Het is niet de meest verfijnde en liberale variant van de islam die door de agenten van het salafisme wordt verspreid. 'Zij willen dat we als Arabieren worden,' zei de felle Kamala Chandrakirana, een van de door mij geïnterviewde voorvechters van de vrouwenzaak in Indonesië. 'Maar we zijn niet als het Midden-Oosten, en dat zal ook nooit gebeuren. Waarom zouden we? Wij zijn geen slechtere moslims dan die lui in Saoedi-Arabië!'

De islamitische wereld omvat de seculiere republiek Turkije, een aspirant-EU-lid met een ontwikkelde industrie; de puissant rijke oliestaten van het Saoedisch schiereiland; door oorlog en conflict verruïneerde landen als Afghanistan, Irak en de Palestijnse gebieden; rurale staten in West-Afrika met een totaal andere cultuur dan de Arabische. Het omvat gebieden die net aan overleven dankzij eenvoudige landbouw, en stadstaten met een florerende kenniseconomie. Er zijn soennieten en sjiieten. Arabieren, Afrikanen en Turken. Aziaten in velerlei soorten en kleuren. Seculiere en islamitische republieken, monarchieën, dictaturen en democratieën. Dat het Afrikaanse Mali een straatarm land is, weet iedereen. Veel minder mensen beseffen dat het ook een democratische, seculiere, door moslims bevolkte staat is. Nog een eyeopener: meer dan de helft van alle moslims in de wereld woont in een land met een regering die door vrije verkiezingen aan de macht is gekomen. En daar waar moslims vrij kunnen kiezen, stemmen ze in grote meerderheid op gematigde partijen.

Ook *binnen* landen bestaan grote verschillen. Sterk drong dat besef zich aan me op toen ik in Jordanië eerst Ruba Saqr ontmoette en korte tijd daarna Fatieha Mansour Nasr. Groter tegenstelling was nauwelijks denkbaar. Twee werelden in één land.

Ruba Saqr zag ik in Amman, de hoofdstad van Jordanië. Een spontane, goedlachse, meisjesachtige vrouw van 33. Kop vol lange zwarte krullen. Rode wangen met kuiltjes. Spijkerbroek en witte polo. We zaten op het terras van Books@Café, een van de hippe zaken in de stad. Beneden waren boeken en tijdschriften te koop, boven bestelde ik een Veggies@Café met een Green Mountain Coffee. Hier, op een heuvel in de wijk Weibdeh in het welgestelde, liberale West-Amman, hadden we een prachtig uitzicht op de volkswijken in Oost-Amman.

Ruba was een jaar geleden gestopt met de journalistiek om

zich helemaal aan de muziek te kunnen wijden. Ze was singer-songwriter, met behoorlijk succes. Ze won een prijs van Unesco en maakte op uitnodiging van de British Council een tournee door Engeland. In Amman speelde ze een jaar eerder met collegagitarist Jan Akkerman, die zich – toen ik hem naderhand belde – lovend uitliet over haar muzikale en menselijke kwaliteiten.

Een paar uur lang vertelde Ruba over haar muziek (alternatieve Arabische folkpop), haar geloof (een spirituele vorm van soefi-islam), haar zelfbevochten vrijheid, over mannen, de opvoeding van meisjes in Jordanië en haar gescheiden ouders. Haar moeder was de feministische dichteres Zuleikha Abu-Risha, haar vader een ‘behoorlijk conservatieve’ hoogleraar economie. Twee sterke karakters met uitgesproken opvattingen. Het kon niet anders of de echtelieden waren uit elkaar gegroeid.

Al jong voelde ze dat er iets niet klopte: het geloof in vrouwen dat ze ervoer in de familie van haar moeder, terwijl de tegenovergestelde normen in de samenleving bleken te bestaan. ‘Overall zag ik de stereotypen: de sterke man, de vrouw als huisvrouw. Op school was het net zo, vooral in de schoolboeken over religie. Weet je waarom vrouwen goud mogen dragen en mannen niet? Mannen zijn al perfect, die hebben geen goud nodig. Dat stond er echt! Dan kwam ik thuis en zei tegen mijn moeder: hoor nou toch eens, wat een *bullshit*. De godsdienstleraresen waren het ergst: domme vrouwen, niet geschikt voor hun vak. Toen we in de puberteit kwamen, vertelden ze vreselijke dingen over het vrouwenlichaam. Ze zeiden dat jongens als beesten waren. Maar ook dat we voor mannen moesten zorgen. Mannen hebben zó’n aura. Het idee dat vrouwen minder zijn wordt erin gehamerd. Als je niet meteen de haken in het zand zet, kun je je er niet tegen verweren.’

Zelf was ze een ‘gigantische rebel, tegen alles’, van meet af